

DANILO GHENO

Ol. *finnico* 'finn' vs. ol. *finlandese* 'finnországi' Az uráli nyelvek elnevezéseinek kérdése

The problem has two aspects: one general and one typically Italian. The author is in favor of the foreign denomination, a practice widespread in many European languages: cf. Hung. *olasz* 'Italian' compared to *italiai*, Finn. *viro* 'Esthonian' compared to *eesti*. The second problem is the lack, in Italian, of a unitary denomination for the Uralic languages. The suggestion is to adopt, with a few adaptations, names conforming to the tradition of the Italian alphabet.

Hajdú Péter a legnevesebb finnugor nyelvészek egyike. Műveit lefordították németre, angolra, lengyelre, franciára, oroszra és olaszra is. Sőt olaszul neki tudható be az egyetlen igazán megbízható történeti-leíró összefoglaló az uráli nyelvekről, azaz *Introduzione alle lingue uraliche* [eredeti címe: *Az uráli nyelvek alapkérdései*], Ford. Danilo Gheno, Torino, Rosenberg e Sellier, 1992. E szöveg fordítása és átdolgozása során egy Olaszországban állandóan jelenlevő problémával találtam szemben magam: hogyan fordítandók a szóban forgó népek és nyelvek megnevezései?

Ez nem csak olasz probléma, sem a múlt, sem a jelen viszonylatában, és legalább két vetülete van.

Az első a külső elnevezés és önelnevezés közti alternatívával kapcsolatos.

Köztudott, hogy a kettős elnevezési lehetőség sok népre – és az általuk beszélt nyelvre – érvényes. Érdekes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy kronológiai szempontból mintegy vízvonalzó jelentőségű volt a második világháború. Azt megelőzően Oroszország határain kívül – de Oroszországban is – finnugorokra és szamojédokra a külső elnevezés volt használatos, amely főként német közvetítéssel jutott el nyugatra.

Olaszországban pl. a botanikus és antropológus-etnográfus Stéphen Sommier (1848–1922) egyik leghíresebb művében (Sommier 1885) az általa ismert uráli népekről beszél, ekképpen nevezve őket: *Mordvá* 'mordvinok', *Ceremissi* 'csere-miszek', *Vodiáchi* 'votjakok', *Siriéni* 'zürjének', *Finni* 'finnek', *Lapponi* 'lappok', *Vogúli* 'vogulok', *Ostiacchi* 'osztjakok', *Ciudi* 'csúdok' = „a Finn-öböl déli oldalán maradt finnek” [73. o.], *Samoiedi* 'szamojédok', *Karéli* karjalaiak'. Egy két évvel előbbi másik írásában (Sommier 1883: 529) a következő népekkel egészíti

ki a listát: *Ungheresi* 'magyarok', *Permiani* 'permjások', *Esti* 'észték', *Ingri* 'izsórok', *Livi* 'lívek' (itt *Ciudi* alatt, úgy tűnik, a vepszéket és a vótokat érti).

Nem tér el Sommier-től a nyugati kutatók nagy többsége a XIX. sz. végétől napjainkig.

Magyarországon is az említett kritérium volt irányadó. Kitűnő bizonyíték rá Zsirai Miklós Finnugor rokonságunk c. műve (Zsirai 1937), a legjobban dokumentált és legkiegyensúlyozottabb háború előtti tanulmány a szóban forgó népek és nyelvek összességéről. Ebben az alábbi elnevezéseket (külső elnevezéseket) találjuk az oldalak szerinti sorrendben: *vogulok*, *osztjások*, *zürjének*, *vojákok*, *cseremiszek*, *mordvinok*, *lappok*, *finnek*, *karjalaiak*, *vepszék*, *vótok*, *lívek*, *észték* (hiányzanak a magyarok és a szamojédok).

Az 1950-es években változás következik be. A témánkat ilyen vagy olyan módon érintő magyar művek közül kitűnik egy, amelyben megragadható a terminológiában végbemenő átalakulás, amely a jelek szerint – Magyarországon talán ugyanúgy, mint az ún. keleti szférában – nem igazán történt spontán módon. Mészöly Gedeon Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal c. tanulmányának (1952-es dátumú) bevezetője végén írja jelentőségteljesen, bár nyilvánvalóan nem önkéntesen: „A bölcs sztálini alkotmány finnugor nyelvrokonaink számára is meghozta a szabadságot s az emberi méltóság jogos érzését. Ezért a szakirodalom régebbi vogul, osztják (osztják), zürjén, voják [...], cseremis, mordvin, finn, lapp elnevezések [sic = elnevezései] helyett méltányos dolog Akadémiánknak az a szabálya, mely az illető finnugor népeket a maguk nemzeti nevén írja: manysi, chanti, komi, udmurt, mari” (Mészöly 1956: 4). Nem említi az erza-moksa, suomi, sámi elnevezéseket.

Eltekintve a kor által előírt kötelező formuláktól, a lényeg abban áll, hogy mostantól kezdve az uráli népeket – és a nekik megfelelő nyelveket – „nemzeti nevükön” kell megnevezni.

Minta- és úttörőszerepük van az orosz-szovjet kutatóknak, akik következetesen tartják magukat a „sztálini bölcsességhez”. A Sztálin hatalomra kerülése kezdetén azonnal elfogadott irányelv már N. A. Sachov *Kratkij komi-russkij slovar* (Ust'-Sysol'sk [Syktyvkar] 1924) c. művében tükröződik. De töretlenül követésre talál egészen napjainkig, a szovjet rendszer megszűnte után is. A *Jazyki mira: Ural'skie jazyki* (UJa. 1993) c. kollektív kötet, amelynek egyik szerkesztője T. V. Gamkrelidze, a kettős elnevezésben nem érdekelt rokon nyelvekkel együtt csakugyan felsorolja e nyelveket: *saamskij*, *marijskij*, *mokšanskij*, *ërzjanskij*, *komi(-zyrjanskij)*, *komi-permjackij*, *udmurtskij*, *mansijskij*, *chantyjskij* + a szamojéd nyelveket. Szerepel köztük a magyar is, de logikátlan módon mint *vengerskij*, nem pedig – tegyük fel – *mad'jarskij* (l. tartalomjegyzék, 397. o.).

A szovjet példa azonban Magyarországon nem talált tömegesen követőkre, még a szocialista rendszer teljében sem. Hajdú szokásszerűen a hagyományos

onomasztikához tartotta magát. Tíz évvel Mészöly után pl. lépésről-lépésre követte mesterét, Zsirait (l. Hajdú 1966: 14 ábra).

A finnek ugyanakkor fogékonyabbnak mutatkoztak. Bár Hakulinen opus vitae-jének számos kiadásában hű marad a „vogul, osztják, cseremis, mordvin stb.” terminusokhoz, és csak zárójelben említi az önelnevezéseket (vö. Hakulinen 1968: 11–13), ezek még az utóbbi időben is gyakran fordulnak elő egyedül vagy a külső elnevezésekkel egyenrangúan. A Laakso 1992-ben olvassuk: *saa-melaiset* (lappok), *marilaiset ja mari* (cseremiszek és cseremis), *udmurtit eli votjakit* (udmurtok vagy votjakok), *komit eli syrjäänit* (komik vagy zürjének), valamint *Obinugrilaiset* (obi-ugorok) alatt *ostjakit eli hantit* (osztjakok vagy chantik) és *vogulit eli mansit* (vogulok vagy manysik). Laaksonál is feltűnő, hogy furcsa módon *virolaiset* névvel illeti az észteket, nem pedig a nemzetihez közeli *eestiläiset* elnevezéssel (vö. ész *eestlased*). Hogy az orosz-szovjet álláspont mennyire meggyökeresedett e területen Finnországban, arra bizonyíték a Geographical distribution of the Uralic languages (Helsinki, Finno-Ugrian Society, 1993) c. térképen alkalmazott onomasztika. Ezen, bár angolul szerkesztették, csak az önelnevezés szerepel *Sami*-ra, *Moksha*-ra, *Erzya*-ra, *Mari*-ra és a fennmaradó oroszországi nyelvekre, míg *Finnish*, *Estonian* és *Hungarian* esetében a külső (angol) elnevezéshez folyamodnak. Ugyanezt a szempontot követi a háromnyelvű szótár, melynek címe: Udmurt–English–Finnish dictionary (Suihkonen 1995).

Franciaországban, Németországban, az angolajkú országokban minden probléma nélkül a külső elnevezés van érvényben. Ezt láthatjuk a következő művekben: Sauvageot 1961: 11 stb.; Décsy 1965: 1 stb.; Vuorela 1964: 1–2 stb.

Olaszországban – mint láttuk – létezik egy régi külsőelnevezés-hagyomány. Sommier után a múlt századot illetően megemlítjük: Tagliavini 1930: 252, 1. jegyzet, Tagliavini 1963/1: 448–450, Bereczki 1998: 28 (ábra) stb. Itt tehát soha nem merült fel az önelnevezés vs. külső elnevezés dilemmája, de a kétség, hogy melyik külső elnevezési forma alkalmazandó, igen. Íme a másik – úgy vélem – jellegzetesen olasz vetülete annak a problémának, amelyre utaltam.

A bizonytalanság nem egy uráli nyelv nevére vonatkozik, sőt magára a *finn-ugor* elnevezésre is. Míg ugyanis csaknem mindegyik főbb európai nyelvben a *finnugor* alak honosodott meg, Olaszországban többnyire a fordítottja: *ugorfinn*, pontosabban *ugrofinnico* vagy *ugro-finnico*. Így, kötőjellel vagy anélkül találjuk egyidejűleg Tagliavininél (Tagliavini 1930: 252–255 stb.) és számos más tanulmányban vagy szövegben, egészen az újabb keletű Bollettino-Notiziario dell'Università degli Studi di Padova – Facoltà di Lettere e Filosofia (Anno Accademico 2002–2003) c. kiadványban, ahol a 8. oldalon „Filologia ugrofinnica”, míg a 124. oldalon „Filologia ugro-finnica” olvasható. Egyébként, bár azt mondtam, hogy Olaszországon kívül a *finnugor* alak az uralkodó, volt, aki pl. Németországban az *ugorfinn* változat mellett tört lándzsát. Décsy Gyula említi, főleg H. Jacob-

sohn Arier und Ugrofinnen (Göttingen 1922) c. könyvére utalva, hogy a németben előfordul az *ugrofinnisch* kifejezés is. És – némi sajnálattal – hozzáfűzi: „Obwohl dieser Ausdruck den Vorteil bietet, daß er kürzer und prägnanter ist, als ‘finnisch-ugrisch’ und, ohne Bindestrich geschrieben, mehr aussagt, setzte er sich jedoch nicht durch” (Décsy 1965: 1–2). De térjünk vissza Olaszországhoz.

Úgy látszott, hogy *ugrofinnico* vagy *ugro-finnico* immár elfogadott elnevezés, amikor Nápolyban (az Istituto Universitario Orientale- vagy IUO-ban) az 1960-as években a m. *finnugor*, finn *suomalais-ugrilainen*, or. *finno-ugorskij*, ném. *finnisch-ugrisch* stb. modellt követve elkezdik melengetni a *finnougrico* vagy *finno-ugrico* változatot (vö. az IUO új folyóiratának címét: *Studi finnougrici*). Így a finnugor nyelvek olasz művelőinek többsége ma az *ugrofinnico* alakot használja, míg a nápolyi iskola ragaszkodik a *finnougrico*-hoz, aminek groteszk következménye, hogy a római Egyetemi Minisztériumban a „Finnugor filológia” két néven van hivatalosan bejegyezve: *Filologia ugro-finnica* és *Filologia finno-ugrica*.

Az európai példát az IUO szakemberei különös módon nem kívánták utánozni a *suomi* (= *suomen kieli*) olasz elnevezésének esetében. Finnország finnugor nyelve a világon mindenütt a „finn” modellt tükrözi: vö. fr. *finnois*, or. *finskij*, ném. *finnisch*, ang. *finnish* stb. Senkinek eszébe nem jutna pl. Oroszországban ezt a nyelvet *finljandskij jazyk* vagy Németországban *finnländische Sprache* vagy Finnországban *suomalainen kieli* néven nevezni. De Nápolyban, úgyszintén az 1960-as évek táján elkezdtek használni, és azóta is következetesen használják a „finlandese” ’finnországi’ kifejezést. Mégpedig az alábbi indoklással: „Az Istituto Universitario Orientale Finnugrisztikai Szemináriumának használata szerint [...] ’finlandese’ alatt a Finnországban beszélt nyelv értendő. A ’finnico’ [finn] terminust alkalmazzuk viszont, amikor a balti finn nyelvi csoportról beszélünk” (Uotila-Arcelli 1975. 11). (Ugyanez a motiváció: Gendre 2001: 76, 243. jegyzet.)

Mivel az IUO-ban a finn nyelv tanítása meglehetősen fejlett és sok hallgatót vonz, a „finlandese” definíciót elfogadták az olasz kulturális szervek is: így az egyetemi tantárgy hivatalos neve *Lingua e letteratura finlandese* ’Finnországi nyelv és irodalom’, ebből következik tehát, hogy az olasz kiadók – pl. a milánói Iperborea – a „finlandese” nyelvből fordítanak.

A nápolyiak érvelése ellen fell kell vetnünk, hogy ha a *finlandese* elnevezést kell előnybe helyoznünk, mert a *finnico* a *baltofinnico* szinonimája, akkor az onomasztikai helyzet magától értetődően úgy oldódik meg, hogy épp a *baltofinnico* szót alkalmazzuk a Baltikum finnugor nyelveinek egész csoportjára, pontosan mint m. *balti finn*, finn *itämerensuomalainen*, svéd *östersjöfinsk*, ném. *ostsee-finnisch*, ang. *Balto-Finnic* stb.

A „finn (nyelv)”-vel kapcsolatos terminológia kettőssége tovább él az olasz kutatók és hallgatók körében, elérkezve addig az abszurdumig, hogy ugyanabban a könyvben és ugyanabban az értelemben egyszer *finlandese*, másszor *finnico* áll. Az egyik legkirívóbb bizonyíték erre Bereczki 1998, ahol (talán a könyv szerkesztőjének jóvoltából) az 1., 2., 10., 11., 30. stb. oldalon *finlandese* fordul elő, míg az 5., 19., 24., 26., 157. stb. oldalon *finnico*.

De – mint utaltam rá – más uráli nyelvek esetében sincs egységes állásfoglalás. Elég ismét Bereczki 1998-at idézni: a 15. oldalon *jurak*, a 32. oldalon *juraco* olvasható; a 20., 28., 31-en *voto* 'vót', a 25-en *votico*; a 32. oldalon *selcupo*, a 157-en *selkupo* stb. A források megemlítése nélkül a *zürjén* olasz megfelelői az alábbiak: *syrieno*, *sirjeno*, *sirieno*, és még *zirieno*, *zyrieno*; a *votjákéi*: *votjaco*, *votiaco*, sőt *votiaco* (többes sz.: *votiaci*); a *permjákéi*: *permjaco*, *permiaco*, de *permico* és *permiano* is; a *vepszéi*: *vepso* és *vepse*; az *izsóréi*: *ingriano*, *ingrico*, *ingro* és *inkeri* is; a *karjalai* megfelelői: *carelio*, *carelico*, *careliano*; az *osztjákéi*: *ostjaco*, *ostiaco*, de *ostiaco* is (többes sz.: *ostiaci*); a *szamofédéi*: *samojedo* és *samoiedo*, és így tovább.

Nem lenne rossz egyszer s mindenkorra véget vetni ennek a terminológiai anarchiának, mégpedig úgy, hogy mind a külső elnevezések, mind az önelnevezések tekintetében az olasz ábécét vennénk alapul, esetleg kisebb fonetikai kiigazításokkal az eredetihez képest. Ezáltal alkalmazkodnánk ahhoz a módszerhez, amivel magyarok, németek, franciák, angolok stb. élnek rendszeren (vö. pl. m. *moksa*, ném. *mokscha(nisch)*, fr. *mokcha*, ang. *moksha* stb.), anélkül, hogy ezen bárki is megrökönyödne, és így végre létrejönne egy egységes finnugor olasz terminológia.

Ami a külső elnevezés és önelnevezés közti választást illeti, magától értetődik, hogy – lévén a külföldi számára mentes bármiféle pejoratív színezettől – az előbbi helyezendő előnybe, ugyanúgy, mint ahogyan a magyarnak természetes azt mondania: „olasz”, nem pedig „itáliai”, „német”, nem pedig „deutsch”, a finn számára természetes a „venäjä” a „russkij” ill. a „viro” az „eesti” helyett stb.

A mai uráli népek és nyelvek neveinek olaszosításával összefüggésben álljon itt a következő terminológiai

Javaslat

uralico

- *samoiedo*

- *ugrofinnico*

-- *ugrico*

(*obugrico*)

-- *permiano*
 -- *baltofinnico*
 iuraco ~ nenets
 samoiedo dello Enisej ~ enets
 tavghi ~ nganasan
 selcupo
 camassino
 vògulo ~ mansi
 ostiaco ~ chanti
 ungherese ~ magiaro
 sirieno ~ comi
 (permiaco ~ comi-permiaco)
 votiaco ~ udmurto
 ceremisso ~ mari
 *mordvino ~ erza -- mocsá**
 lappone ~ sami
 finnico ~ suomi
 careliano
 (ludo)
 vepso
 voto
 ingriano
 èstone
 livone

Irodalom

- Berezcki, Gábor (1998), *Fondamenti di linguistica ugrofinnica*. Forum, Udine.
 Décsy, Gyula (1965), *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
 Gendre, Renato (2001), *Le origini dei Germani*. In: V. Dolcetti Corazza és R. Gendre (szerk.), *Antichità germaniche. I Parte*. Edizioni dell'Orso, Alessandria. 43–122.
 Hajdú Péter (1966), *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 Hakulinen, Lauri (1968), *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 3. kiadás. Otava, Helsinki.
 Laakso, Johanna (szerk.) (1992), *Uralilaiset kansat. Tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista*. 2. kiadás. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.

* *Mocsá* alátámasztására idézhető a használatban levő *baschiro* 'baskir' a *baškiro*-val vagy *ciuvasso* 'csuvas' a *ciuvascio*-val szemben.

- Mészöly Gedeon (1956), Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Sauvageot, Aurélien (1961), *Les anciens Finnois*. Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Sommier, Stefano (1883), I Siriéni. *Archivio per l'Antropologia e la Etnologia* 13: 528–32.
- Sommier, Stéphen (1885), Un'estate in Siberia fra Ostiacchi, Samoiedi, Siriéni, Tatári, Kirghísi e Baskíri. Ermanno Loescher, Firenze.
- Suihkonen, Pirkko (1995), *Udmurt–English–Finnish dictionary with a basic grammar of Udmurt*. B. Zagulyayeva és G. Tronina (közrem.). *Suomalais-Ugrilainen Seura*, Helsinki.
- Tagliavini, Carlo (1930), La lingua ungherese (Cenni storici e caratteristiche). In: *L'Ungheria*. Istituto per l'Europa Orientale, Roma. 251–70.
- Tagliavini, Carlo (1963), *Introduzione alla glottologia*. I–II. Pàtron, Bologna.
- UJa. = Jarceva, V. N. – Gamkrelidze, T. V. et al. [Ярцева, В. Н. – Гамквелидзе, Т. В. et al.] (1993), *Языки мира. Уральские языки*. Наука, Москва.
- Uotila-Arcelli, Eeva (1975), *La lingua finlandese*. SKS, Helsinki.
- Vuorela, Toivo (1964), *The Finno-Ugric Peoples*. Indiana University, Bloomington (Indiana University Publications – Uralic and Altaic Series 39).
- Zsirai Miklós (1937), *Finnugor rokonságunk*. 2. kiadás: szerk. és kieg. Zaicz Gábor. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest (Trezor Kiadó, Budapest. 1994).